

MEKTEB U IDENTITETU BOŠNJAKA

Vahid FAZLOVIĆ
Muftijstvo tuzlansko
fazlovic.ii@hotmail.com

Mensur HUSIĆ
Muftijstvo tuzlansko
mensurhusic@yahoo.com

SAŽETAK: U radu se analizira uloga mekteba kao osnovne institucije islamskog vjerskog odgoja i obrazovanja u Bosni i Hercegovini, koji nije samo mjesto za podučavanje Kur'anu i temeljnim islamskim znanjima, nego je i ključni čuvar duhovnog, kulturnog i nacionalnog identiteta Bošnjaka. Predstavljen je kontinuitet mektepske pouke, uz akcentiranje uloge mekteba u očuvanju vjere, jezika i tradicije, uprkos političkim pritiscima i projektima marginalizacije. Posebna pažnja posvećena je geografskoj rasprostranjenosti mekteba. U pregledu je, uz Bosnu i Hercegovinu, uključena dijaspora te regije s manjinskim bošnjačkim zajednicama, u kojima ova institucija ima temeljnu ulogu u očuvanju identiteta. U radu se razmatra i uloga mekteba u ranoj socijalizaciji djece i usvajanje religijskih i moralnih vrijednosti, kao i doprinos formiranju ličnosti i osjećaja pripadnosti zajednici. Rad dodatno naglašava otvorenost bosanskohercegovačkog društva prema drugim religijskim i kulturnim zajednicama, što mekteb promovira podučavanjem etičkih i univerzalnih vrijednosti. Zaključak potvrđuje da je mekteb nezamjenjiva institucija u podučavanju vjeri i očuvanja islamskog identiteta i kulturne samobitnosti Bošnjaka.

Ključne riječi: mekteb, identitet, religijski, nacionalni, kulturni, duhovni odgoj, bošnjačka dijaspora

Uvod

Mekteb je najraniji organizirani oblik islamskog vjerskog podučavanja. Riječ je o instituciji koja ima dugu i bogatu odgojno-obrazovnu tradiciju. Arapi u predislamskom periodu su osnovne škole u kojima se podučavalo čitanju i pisanju nazivali *kuttab* (Muftić, 1997:1267–1268). U ranom periodu islama džamije su imale i funkciju mekteba, koji će se kasnije izdvojiti u posebne škole, locirane pored džamija ili na drugim mjestima.¹ Prvi mektebi datiraju iz vremena halife Omera, r.a., a kasnije je nastavljena izgradnja njihovih namjenskih zgrada širom islamskog

svijeta (Ćurić, 1983:9–10). Glavni motiv za podizanje mekteba bilo je osiguranje prostora za organizirano podučavanje muslimana arapskom pismu, Kur'ani-kerimu, propisima vjere, te drugim osnovnim znanjima, potrebnim za svakodnevni život i za nastavak školovanja (Begović, 2013:55). Mnogi eminentni proučavatelji povijesti muslimanskih društava u svojim djelima naglašavaju značaj mekteba u njihovom ukupnom kulturnom i civilizacijskom razvoju. U Leidenskoj *The*

Encyclopaedia of Islam nalazi se informativna odrednica "maktab", u kojoj se ovaj pojam definira kao "tradicionalna islamska škola" (Landau, 1991:196), rasprostranjena širom mnogih tradicionalnih muslimanskih društava i zemalja. Marshall G. S. Hodgson u svom kapitalnom djelu *The Venture of Islam (Podvig islama)*, koje je posvetio povijesti islamske kulture i civilizacije, posebno ističe ulogu mekteba, nazivajući ga "kur'anskom školom" (*Qur'an school*), u kojoj su se usvajale "osnove

¹ "Mektebi su prva organizirana učilišta muslimana za koja bi se, u simboličkom značenju, moglo kazati da su izdanci sufe, prvog učilišta koje je djelovalo u

Poslanikovo džamiji još od njene izgradnje i osnivanja zajednice muslimana u Medini nakon Hidžre od 622. godine." Vidi: Begović, 2013:5.

čitanja i pisanja”. Mekteb je postojao “u svakom selu koje je držalo do sebe” (Marshall G. S. Hodgson, 1974:442).

Nakon što je Bosna postala dijelom Osmanskog Carstva, na njezinu teritoriju su prenesene tekovine islamske duhovne i obrazovne kulture, oličene u džamijama, tekijama, školama (mektebi, muallimhane, medrese, darul-Kur’an, darul-hadis...) i bibliotekama. Od tog perioda, u kontinuitetu će se raditi na unapređenju mektepske vjerske pouke i podučavanju polaznika osnovnim vjerskim znanjima, kao i kulturi, tradiciji i historiji Bošnjaka i njihove domovine Bosne i Hercegovine.

Uloga mekteba u izgradnji identiteta Bošnjaka – važnije odrednice

U različitim društveno-političkim i ideološkim kontekstima u povijesti Bosne, u kojima su se Bošnjaci suočavali s veoma kompleksnim izazovima za svoju kulturu i tradiciju, kvintesenciju njihovog identiteta činilo je pripadanje islamu i njegovanje njegovih vrijednosti. U tim povijesnim periodima uloga mekteba bila je ključna u podučavanju vjeri i odgoju na njenim principima, te na planu očuvanja ličnog i kolektivnog identiteta Bošnjaka. Mlado biće, koje se rađa u čistoj prirodi i bez identitetskih obilježja, nužno je podučavati identitetu. Na tom putu Bošnjaci su tijesno vezani za mekteb, prvu instancu vjerskog podučavanja i odgajanja, na kojoj uče o svom duhovnom habitusu koji predstavlja ključni činilac njihovog ukupnog identiteta.

U Kur’anu plemenitom jasno je označen put podučavanja čovjeka ajetima Svevišnjeg, Njegovoj Knjizi, mudrosti i onome što ne zna: *Poslali smo vam poslanika između vas da vam ajete Naše kazuje, da vas očisti, da vas Knjizi i mudrosti podučí i da vas onome što niste znali nauči* (El-Bekare, 151). Posebno je to značajno u kontekstu poimanja semantike pojma identitet: *samosvojnost, ukorijenjenost, sopstvo, istovjetnost, priznanje da neko ili nešto zaista jeste ono čime se prikazuje* (Klaić, 2012:565).

U tipologijama identiteta najčešće se razlikuju lični (personalni) i društveni (grupni, socijalni) identitet. *Lični identitet* se definira kao “skup obilježja po kojima je jedna osoba prepoznatljiva i po kojima se razlikuje od svih drugih” (Klajn, Šipka, 2006:483). *Društveni identitet* obuhvata širok spektar identifikacija, odnosno identiteta: porodični, rodbinski, religijski, kulturni, etnički, nacionalni... Prema tome, “identitet podrazumijeva tjelesnu, duševnu, duhovnu, društvenu i moralnu zrelost jedinke koja se tek tada može smatrati ličnošću: stepen dostignutog identiteta ličnosti ujedno je i mjera njene zrelosti” (*Mala enciklopedija...*, 1978:679).

Odgoju i obrazovanju pripada ključna uloga u oblikovanju vjerskog identiteta. Mekteb, kao početna odgojno-obrazovna institucija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, ima presudnu funkciju na planu afirmacije i razvijanja duhovno-moralnog identiteta muslimana.

Među važnije odrednice koje potvrđuju ulogu mekteba u izgradnji identiteta Bošnjaka ubrajamo: 1. povijesni kontinuitet institucionalnog vjerskog podučavanja i odgajanja; 2. geografska rasprostranjenost mekteba – specifičnosti mektepskih zona i njihov doprinos u izgradnji i čuvanju identiteta Bošnjaka; 3. značaj ranog mektepskog odgojno-obrazovnog podučavanja; 4. mektepska pouka kao temelj duhovnog identiteta, ključnog činioca ukupnog identiteta; 5. ulogu mekteba u oblikovanju kulturnog i nacionalnog identiteta Bošnjaka; 6. mekteb – čuvar vjerske tradicije bosanskih muslimana i 7. mekteb uspostavlja otvorenost za univerzalne vrijednosti. U nastavku ćemo iznijeti kratke napomene o svakoj odrednici.

Povijesni kontinuitet institucionalnog vjerskog podučavanja i odgajanja

Nije teško dokazati da su Bošnjaci od najranijih perioda prihvatanja islama u svom osnovnom podučavanju vjeri i odgajanju bili usmjereni na instituciju mekteba. Mektebi su bili

najbrojniji među svim školama koje su postojale u Bosni i Hercegovini. Od vremena Bosanskog ejaleta pa do danas, izuzimajući kraći period poslije Drugog svjetskog rata, u Bosni i Hercegovini je djelovalo između hiljadu i dvije hiljade mekteba. U literaturi se često navodi da je prvu muallimhanu, kao ustanovu osnovnog općeg obrazovanja u Bosni i Hercegovini, osnovao u Sarajevu bosanski sandžak-beg Ajas 1478. godine (Vakufname, 1985:30–31). U Bosanskom ejaletu, uz muallimhane, najbrojnije kulturno-obrazovne ustanove bile su mektebi. U početku su one različito nazivane: *bejtul-ilm* (kuća znanja), *bejtut-ta’lim* (kuća podučavanja), a najčešće *mekteb* (osnovna škola). U njima su se u početku učili sljedeći predmeti: “abeceda (elifba), Kur’an, ilmihal (vjeronauka), pisanje i matematika od četiri osnovne operacije” (Solak, 2014:63), da bi od 1868. bili pridodati “sljedeći predmeti: pravopis (za nastavu pravopisa uglavnom su se koristile elifnice bosanskih autora, koje su vremenom doživljavale različite izmjene, odnosno grafopisne reforme), korisne nauke, geografija i aritmetika” (Solak, 2014:63). Za vrijeme vladavine Osmanlija u Bosni i Hercegovini postojalo je preko hiljadu mekteba (Sijamhodžić-Nadarević, 2003:321).

Prelaskom Bosne i Bošnjaka iz islamsko-orijentalnog u zapadno-evropski kulturno-civilizacijski krug, uloga mekteba i medresa je bila nezamjenjiva na planu očuvanja vjerskog i kulturnog identiteta muslimana. Iako se nakon austrougarske okupacije Bosne broj mekteba i učenika u njima znatno smanjio, s vremenom se stanje promijenilo. Godine 1910. broj mekteba se kretao oko dvije hiljade (Trnka-Uzunović, 2008:35).

U pojedinim historijskim razdobljima, posebno za vrijeme složene kulturno-civilizacijske tranzicije krajem 19. i početkom 20. stoljeća, te u ranijim decenijama socijalističke Jugoslavije, mektebi su imali kolosalni značaj u očuvanju duhovnog i kulturnog identiteta Bošnjaka. Mektebi i medrese su se našli na, do tada neviđenom, udaru 1946. godine, kada

je nova komunistička vlast donijela *Zakon o državnim osnovnim školama*, čime je vjerska pouka u potpunosti uklonjena iz javnog obrazovnog sistema. Svim medresama, izuzev Gazi Husrev-begove u Sarajevu, zabranjen je rad. Ovim zakonskim rješenjem mektebi su faktički istisnuti iz obrazovne prakse, a vjerska pouka svedena na neslužbeno, povremeno i neredovno održavanje u porodičnim kućama, često bez jedinstvenih nastavnih programa i sadržaja (Karčić, 2004). Premda su vlasti nastojale ograničiti institucionalni vjerski odgoj, Islamska zajednica je, u okvirima dopuštenog, nastojala sačuvati minimalni kontinuitet podučavanja.

Uprkos ovim pritiscima, muslimani su u različitim društveno-političkim i ideološkim kontekstima bosansko-hercegovačke stvarnosti ostali svjesni ključne uloge mekteba u podučavanju temeljnim vrijednostima islama i odgoju na njegovim principima. Mekteb je bio i ostao jedna od najvažnijih institucija u procesu očuvanja vjerskog i kulturnog identiteta Bošnjaka, naročito u razdobljima kada su oni bili izloženi pokušajima potiskivanja, asimilacije ili društvenog marginaliziranja.

Geografska rasprostranjenost mekteba – specifičnosti mektepskih zona i njihov doprinos u izgradnji i očuvanju identiteta Bošnjaka

Pored dugog povijesnog kontinuiteta, bitnu karakteristiku mekteba, kao odgojno-obrazovne ustanove, čini njegova geografska rasprostranjenost na području cijele Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Mektepska mreža je prisutna u domovini, domovinskim zemljama (Slovenija, Hrvatska, Srbija) i u bošnjačkoj dijaspori širom svijeta. Vanjske migracije stanovništva, uzrokovane Agresijom na Bosnu i Hercegovinu u periodu 1992–1995. godine, doprinijele su povećanju broja Bošnjaka u brojnim državama Zapadne Evrope i u preookeanskim zemljama, što je doprinijelo širenju mreže mekteba. S aspekta uloge i formi djelovanja mekteba, neka od

ovih područja danas se mogu sagledavati kao mektepske zone s veoma izraženim specifičnostima.

Mektebima pripada značajna uloga na planu očuvanju identiteta Bošnjaka i u zemljama našeg okruženja u kojima djeluju druge islamske zajednice. Također, usljed diskriminacije u obrazovnom sistemu bosanskohercegovačkog entiteta Republika srpska, ili u kantonima u kojima je naš narod značajno malobrojniji, mekteb na tim područjima ima ključnu ulogu i u vjerskom podučavanju, ali i u afirmaciji i očuvanju kulturnog i nacionalnog identiteta Bošnjaka. Također, uz porodično okrilje, mektebu, džamiji i džematu pripada nemjerljivo važna uloga u pogledu vjerske edukacije i odgoja, ali i u razvijanja i (o)čuvanja svijesti o značaju vlastitog jezika, tradicije i domovine u sve brojnijoj bošnjačkoj iseljeničkoj populaciji.

Značaj ranog mektepskog odgojno-obrazovnog podučavanja

U brojnim pedagoškim i sociološkim teorijama dosljedno se dokazuje presudna važnost pravilnog odgajanja i obrazovanja djece u njihovoj najranijoj dobi. Posebno se ističe Berger-Luckmannova teorija socijalne konstrukcije stvarnosti, prema kojoj se identitet pojedinca formira prvenstveno primarnom socijalizacijom – fazom u kojoj dijete usvaja temeljne vrijednosti, norme i obrasce ponašanja, koje mu prenose najbliža okolina i institucije. Ova teorija naglašava da se kulturni i religijski identiteti oblikuju institucionaliziranim procesima učenja i internalizacije, pri čemu rano podučavanje ima odlučujuću ulogu (Berger & Luckmann, 1966:72–175). Upravo u tom svjetlu mekteb se pozicionira kao najranije stjecište organiziranog učenja i odgoja u muslimanskoj tradiciji. Kao institucija primarne socijalizacije, mekteb omogućava djeci da od najranije dobi usvajaju temeljne religijske vrijednosti, moralne norme i kulturne obrasce zajednice.

Na značaj utjecaja mektepske rane poduke na ljudsku ličnost ukazuje predaja prenesena od vjerovjesnika

Muhammeda, a.s.: “Ko nauči Kur’an (postigne njegovo ispravno učenje i usvoji osnovna islamska znanja) u ranoj životnoj dobi, Allah će ga izmiješati s njegovim mesom i krvlju (ta vrijednost će zaći u sve njegove pore).”

Mektepska pouka je temelj duhovnog identiteta, ključnog činioca ukupnog identiteta Bošnjaka

Duhovni identitet i vjere su immanentni ljudskim dušama. Čista priroda u kojoj se ljudi rađaju, odnosno njihov duhovni identitet izraz je preegzistentnog identiteta koji prožima svako ljudsko biće, te je njegova dužnost da ga se prisjeća, jača i čuva. Mektebu pripada kolosalna uloga na planu uspostavljanja duhovnog identiteta, koji je ključni činilac ukupnog identiteta. Ovdje ćemo podsjetiti na znakovito značenje ajeta: *Allah je nas uputio, a zar ima ljepše upute od Allahove? Mi se samo Njemu klanjamo* (El-Bekare, 138). U njemu je posebno uočljiva jedinstvena kur’anska sintagma *sibatallah*, koja se najčešće iščitava kao Allahova vjera i uputa. Pojam *sibatun* u osnovi znači: *boja, ures, kolorit, obilježje, pečat koji jamči kvalitet...* Tako bi potpunije značenje sintagme *sibatallah*, mišljenja su imam El-Kurtubi i neki drugi mufesiri, moglo obuhvatiti ispravno shvaćenu Allahovu vjeru i uputu koja nas je temeljno i postojano prožela svojom “bojom”, obilježila, opečatila... Upravo u takvom ozračju se odvijala višestoljetna neprekinuta misija mekteba i medresa u Bosni. U ovim institucijama su znanja stjecana u ime Gospodara Plemenitog i presudno su utjecala na to da Bošnjaci žive kao muslimani i da oblikuju i sačuvaju svoju duhovnost, kulturnu samobitnost i identitet. Mekteb je predstavljao mjesto prvog dječijeg podučavanja duhovnom (primordijalnom) i najvažnijem čovjekovom identitetu: “... koji se temelji na osjećanju stvorenosti” i “priznanju da je Uzvišeni Allah, dž.š., Onaj Koji nas je stvorio u prirodnoj vjeri” (Karić, 2023:4). Prema tome, primarni cilj

mektepske pouke je da podučiti polaznike islamu i usmjeri ih prema ispravnom ponašanju, jačanju vjere i usvajanju plemenitih vrijednosti, kako bi se oblikovao karakter koji odražava islamske ideale u svakodnevnom životu i doprinosu zajednici.

Uloga mekteba u oblikovanju kulturnog i nacionalnog identiteta Bošnjaka

Mekteb je tokom cijelog svog trajanja predstavljao prvu i najrasprostranjeniju školu vjerskog odgoja i obrazovanja Bošnjaka, u kojoj se oblikovao i njihov kulturni i nacionalni identitet. Kao institucija primarne socijalizacije, mekteb organizirano djeluje i vrši prenos ključnih vrijednosti, normi i postulata zajednice na nove generacije. Istovremeno, mekteb je sve vrijeme ostao pouzdano mjesto čuvanja kolektivnog pamćenja. Uloga mekteba posebno je dolazila do izražaja u periodima izraženijih političkih i društvenih izazova. U mektebu se nije podučavalo samo vjerskim propisima; učile su se čast, skromnost, poštovanje, odgovornost i drugi moralni obrasci koji su činili jezgro bošnjačke porodične i društvene strukture. Mektebi su, dakle, bili mnogo više od vjerskih odgojnih ustanova; bili su stjecišta identiteta i ključni čuvari duhovne i kulturne samobitnosti Bošnjaka. Ova uloga mekteba osobito je izražena u dijaspori, gdje mekteb predstavlja most između novih generacija i njihovih identitetskih vrijednosti. U džematima izvan domovine, kao i u sredinama povratka nakon Agresije na Bosnu i Hercegovinu, mekteb pruža jedinstvenu priliku za učenje bosanskog jezika, nacionalne historije i vrijednosti koje Bošnjake povezuju s vjerom, narodom i domovinom.

Mekteb – čuvar vjerske tradicije muslimana u Bosni i Hercegovini

Mekteb je stoljećima predstavljao mjesto gdje se predano čuva autentična islamska tradicija. U njima su u kontinuitetu čuvani vjerski (akaid) i obredoslovni (fikh) ehlišunetski

hanefijsko-maturidijski obrasci naslijeđeni iz osmanskog vremena (Fazlović, 2022:7). Ovaj kontinuitet nije samo pravno-teološke, nego i kulturno-identitetske naravi. Osim prenošenja znanja, mekteb je bio i mjesto odgoja u skladu s islamskim etičkim principima. U mektebu se njeguju red i sklad, vrijednosti koje proizlaze iz kur'anskog pojma *mizāna* (ravnoteže) i koncepta *vesatije* (umjerenosti), koje islamska tradicija afirmira kao temelj harmoničnog vjerskog i društvenog života. Ovi principi su stoljećima bili odgojna okosnica mektepske prakse u Bosni i Hercegovini, oblikujući etički habitus generacija muslimana (Trnka-Uzunović, 2008:97).

Mekteb kao faktor uspostavljanja otvorenosti prema univerzalnim vrijednostima

Jedna od temeljnih karakteristika bosanskohercegovačkog društva jeste otvorenost prema drugom i drugačijem. Ova otvorenost se nije svodila isključivo na formalno priznavanje prava na različitost, već je podrazumijevala institucionalnu i društvenu zaštitu pripadnika drugih religijskih, kulturnih i etničkih zajednica od nepravde i nasilja. Značajan historijski izraz takvog pristupa predstavlja *Ahdnama* sultana Mehmeda II el-Fatiha, izdata franjevcima u Bosni, koja svjedoči o visokom stepenu vjerske tolerancije i suživota utemeljenog na principima islamskog učenja. Ona sadrži sljedeće principe: jednakost ljudi, poštivanje ljudskog života, očuvanje dostojanstva, poštivanje religijskih, kulturnih i civilizacijskih prava, pravo na odgoj, u skladu sa standardima vlastitog religijskog svetogleđa (Hafizović, 2002:106). Spomenutom *Ahdnamom* jamčilo se "pravo svakom da živi kao drugi i drugačiji, poštujući univerzalne principe raznolikosti ispoljavanja života, izrasle iz različitih sakralnih predanja..." (*Dozić, 2003:102*). Jedan od najvažnijih historijskih primjera bosanskohercegovačke otvorenosti prema drugome i drugačijem predstavlja prihvatanje sefardskih Jevreja, protjeranih iz Španije krajem 15.

stoljeća. Nakon dolaska u Bosnu, sefardske zajednice su očuvale svoj jezik, vjerske institucije i kulturnu tradiciju, ne nailazeći na sistemsku represiju Osmanskog Carstva. Otvorenost bosanskohercegovačkog društva prema drugom i drugačijem manifestirala se u svim sferama društvenog života, uključujući moralnu, religijsku i kulturnu dimenziju.

Iznimno značajnu ulogu u formiranju svijesti bosanskih muslimana o univerzalnim vrijednostima pripada mektebu, u kojem se utemeljuje moralna odgovornost, plemenitost i saradnja s pripadnicima drugih religijskih i kulturnih zajednica. Djelovanje mekteba u tom smislu može se razumjeti kao spoj glavnih postavki islamskog učenja i odgovora na specifične društveno-historijske okolnosti Bosne i Hercegovine, kao prostora susretanja različitih religijskih i kulturnih tradicija. Takav model otvorenosti i društvene koegzistencije doprinio je razvoju kosmopolitskog habitusa bošnjačkog identiteta, koji je migracijama prenesen i u druge društvene kontekste.

Zaključno razmatranje

Mekteb je tokom više stoljeća ostao temelj duhovnog identiteta, ključnog činioca ukupnog identiteta Bošnjaka. Njegova misija obuhvata vjersko podučavanje, prenošenje moralnih vrijednosti, očuvanje identiteta i izgradnju ličnosti usmjerene prema vjeri, zajednici i domovini Bosni i Hercegovini.

Mekteb osigurava da se ličnost mladog čovjeka formira na osnovama vlastite vjere, jezika i kulture, a ne pod pritiskom prolaznih društvenih trendova.

Mekteb je sve do danas nezamjenjiva institucija u očuvanju vjerskog i kulturnog identiteta Bošnjaka, posebno u razdobljima kada su oni bili izloženi pokušajima potiskivanja, asimilacije ili društvenog marginaliziranja.

Uz porodično okrilje, mektebu, džamiji i džematu pripada nemjerljivo važna uloga u pogledu vjerske edukacije i odgoja, ali i u razvijanja i (o)čuvanja svijesti o značaju vlastitog jezika, tradicije i domovine u sve brojnijoj bošnjačkoj iseljeničkoj populaciji.

Mekteb je stoljećima predstavljao mjesto gdje se predano čuva autentična islamska tradicija bosanskih muslimana zasnovana na ehli sunetskim hanefijsko-maturidijskim pravnim i teološkim učenjima.

Iznimno značajnu ulogu u formiranju svijesti bosanskih muslimana o univerzalnim vrijednostima pripada

mektebu, u kojem se utemeljuje moralna odgovornost, plemenitost i saradnja s pripadnicima drugih religijskih i kulturnih zajednica.

Za uspjeh i afirmaciju mekteba neophodna je stalna institucionalna odgovornost i uključenost na svim nivoima u Islamskoj zajednici, kao i bdijenje i požrtvovanost mualima

u neposrednoj misiji vjerskog podučavanja i odgajanja.

Pravilan odnos prema mektebu proizlazi iz spoznaje i svijesti da je podučiti vjeri i oplemeniti ljudska svojstva istovremeno najvažnije i najsloženije pitanje koje zahtijeva stalnu pojedinačnu i institucionalnu odgovornost.

Literatura

- Begović, Ibrahim (2013). "Stanje i perspektive mekteba u odgojno-obrazovnom sistemu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini", *Novi Muallim*, XIV, 55, 4–8.
- Berger, Peter L., i Thomas Luckmann (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Anchor Books.
- Klaić, Bratoljub (2012). *Novi rječnik stranih riječi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Đozić, Adib (2003). *Bošnjacka nacija*. Sarajevo: Bosanski kulturni centar.
- Fazlović, Vahid (2022). "Uloga mekteba u očuvanju maturidijskog akaidskog učenja u Bosni i Hercegovini (1900–1950)", *Novi Muallim*, XXIII, 89, 3–8.
- Karić, Enes (2023). "Mektepska pouka – temelj duhovnog identiteta", *Novi Muallim*, XXIV, 96, 3–7.
- Hafizović, Rešid (2002). *Muslimani u dijalogu s drugima i sa sobom: svetopovijesne i hijeropovijesne paradigme*. Sarajevo: El-Kalem.
- Hodgson, Marshall G.S. (1974). *The Venture of Islam: Volume 1, The Classical Age of Islam*. Chicago: University of Chicago Press.
- Karčić, Fikret (2004). *Bošnjaci i izazovi modernosti: kasni osmanlijski i habsburški period*. Sarajevo: ElKalem.
- Klajn, I, Šipka, M. (2006). *Veliki rečnik stranih reči i izraza*. Novi Sad: Prometej.
- Landau, J. M. (1991). "Maktab." U: *The Encyclopaedia of Islam*, sv. 4. Leiden: E. J. Brill.
- (1978) *Mala enciklopedija Prosveta*, I, Beograd: Prosveta.
- Šukrić, Nijaz (2006). *Organizacija i oblici vjersko-prosvjetnog života muslimana Bosne i Hercegovine, od 1945. do 1976. godine*. Sarajevo: El-Kalem.
- Sijamhodžić-Nadarević, Dina, i Ahmed Čolić (2023). "Islamic Religious Education in Bosnia and Herzegovina Maktab through the Prism of Mu'allims." *Nazhruna: Jurnal Pendidikan Islam* 6, 3, 321–335.
- Solak, Edina (2014). *Rasprave o jeziku u Bosni i Hercegovini od 1850. do 1914. godine: sociolingvistički pristup*. Sarajevo: Institut za jezik, Univerzitet u Sarajevu.
- Muftić, Teufik (1997). *Arapsko-bosanski rječnik*. Sarajevo: El-Kalem.
- Trnka-Uzunović, Amira (2008). "Mekteb je stub islamskog odgoja i obrazovanja." *Novi Muallim*, 35, 96–99.
- (1985) *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*. Sarajevo: Orijentalni institut.

الموجز

الكتاب في هوية البشاعة

وحيد فازلوفيتش

منصور هوسيتش

يقدم هذا البحث تحليلاً لدور الكتاب باعتباره المؤسسة الأساسية للتربية والتعليم الديني الإسلامي في البوسنة والهرسك، فهو ليس مجرد مكان لتعليم القرآن الكريم والمعارف الإسلامية الأساسية، بل هو أيضاً الحارس الرئيسي لهوية البشاعة الروحية والثقافية والوطنية. وقد تم في البحث عرض استمرارية التعليم في الكتاتيب، مع التركيز على دوره في الحفاظ على الدين واللغة والتراث، رغم الضغوط السياسية وحملات التهميش. ويولي البحث اهتماماً خاصاً بانتشار الكتاتيب الجغرافي. وتشمل هذه الدراسة البوسنة والهرسك، ودول الشتات والمناطق التي تضم أقليات بوسنية، حيث تلعب هذه المؤسسة دوراً أساسياً في الحفاظ على الهوية. ويتناول البحث أيضاً دور الكتاب في التنشئة الاجتماعية المبكرة للأطفال وتبني القيم الدينية والأخلاقية، فضلاً عن إسهامه في بناء الشخصية وتعزيز الشعور بالانتماء للمجتمع. كما يُبرز البحث انفتاح مجتمع البوسنة والهرسك على الطوائف الدينية والثقافية الأخرى، وهذا ما يُعززه الكتاب بتدريس القيم الأخلاقية والعالمية. وتؤكد الخاتمة أن الكتاب مؤسسة لا يمكن الاستغناء عنها في تعليم الدين والحفاظ على هوية البشاعة الإسلامية والثقافية.

الكلمات المفتاحية: الكتاب، الهوية، الديني، الوطني، الثقافي، التربية الروحية، الشتات البوسناتي.

Abstract

MAKTAB AS PART OF THE IDENTITY OF BOSNIACS

Vahid Fazlović, Mensur Husić

This paper analyses the role of the maktab as a fundamental institution of Islamic religious upbringing and education in Bosnia and Herzegovina, which is not only a place for teaching the Qur'an and providing basic Islamic knowledge, but also a key guardian of the spiritual, cultural, and national identity of Bosniacs. The continuity of maktab instruction is presented, emphasizing the role of the maktab in preserving faith, language, and tradition, despite political pressures and marginalization efforts. Special attention is given to the geographical distribution of maktab. The overview includes, in addition to Bosnia and Herzegovina, the diaspora and regions with minority Bosniac communities, where this institution plays a fundamental role in preserving identity. The paper also examines the role of the maktab in early socialization of children, the acquisition of religious and moral values, and its contribution to personality formation and the sense of belonging to the community. The study further emphasizes the openness of Bosnian-Herzegovinian society toward other religious and cultural communities, which the maktab promotes by teaching ethical and universal values. The conclusion confirms that the maktab is an indispensable institution for religious education and for preserving the Islamic identity and cultural distinctiveness of Bosniacs.

Keywords: maktab, identity, religious, national, cultural, and spiritual upbringing, Bosniac diaspora